INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №11 (2026). NOVEMBER
innovativepublication.uz

AVLONI STUDIES IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE: NEW CONCEPTUAL APPROACHES AND PEDAGOGICAL INTERPRETATIONS

Yaxshibayev Djasur Erkinovich

Master's Student in Pedagogy, OXU

Scientific Supervisor: T. H. Olimov, PhD in Pedagogical Sciences

MUSTAQILLIK DAVRI AVLONIYSHUNOSLIGI: YANGICHA KONSEPTUAL YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK TALQINLAR

Yaxshibayev Djasur Erkinovich OXU, Pedagogika magistratura talabasi
Ilmiy rahbar: p.f.f.d. (PhD) T. H. Olimov

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston mustaqilligi yillarida Abdulla Avloniy ijodiy va pedagogik merosining o‘rganilish xususiyatlari tahlil qilingan. Sho‘ro davridagi bir tomonlama “ma’rifatparvar-demokrat” talqinidan mustaqillik davridagi yaxlit ilmiy-metodologik yondashuvga o‘tish jarayoni yoritilgan. B. Qosimov, K. Hoshimov, S. Ochil, U. Dolimov, S. To‘ychiyev, D. Quronov va N. Jabborov tadqiqotlari misolida avloniyshunoslikning asosiy yo‘nalishlari (tarixiy-ijtimoiy, pedagogik, falsafiy, poetik va tekstologik) tizimlashtirilgan. Shuningdek, 2006-yilda nashr etilgan to‘rt jildlik “Tanlangan asarlar”ning manbashunoslik ahamiyati ko‘rsatilgan. Natijalar Avloniy merosini talabalarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish metodikasiga tatbiq etishning nazariy asosi sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, avloniyshunoslik, jadidchilik, pedagogik meros, milliy uyg‘onish, axloqiy tarbiya, tekstologiya, vatanparvarlik tarbiyasi.

Аннотация. В статье анализируются особенности изучения творческого и педагогического наследия Абдуллы Авлони в годы независимости Узбекистана. Показан переход от односторонней советской трактовки «просветителя-демократа» к целостному научно-методологическому подходу. Систематизированы основные направления современного авлониеведения: историко-социальное, педагогическое, философское, поэтическое и текстологическое. Результаты рассматриваются как теоретическая основа развития патриотизма у студентов.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, авлониеведение, джадидизм, педагогическое наследие, национальное возрождение, нравственное воспитание, патриотическое воспитание.

Abstract. The article examines the study of Abdulla Avloni's creative and pedagogical heritage during Uzbekistan's independence period. It traces the shift from the one-sided Soviet image of an "enlightener-democrat" to a holistic scientific and methodological approach. The main research directions (historical-social, pedagogical, philosophical, poetic and textological) are systematized, and their significance as a theoretical basis for developing students' patriotism is substantiated.

Keywords: Abdulla Avloni, Avloni studies, Jadidism, pedagogical heritage, national revival, moral education, patriotic education.

Kirish

Globallashuv va axborot oqimlari kuchayayotgan bugungi sharoitda yoshlarda milliy o‘zlik, tarixiy xotira va fuqarolik mas’uliyatini mustahkamlash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Bu vazifani hal etishda milliy pedagogik meros, ayniqsa, jadid ma’rifatparvarlari qarashlari muhim nazariy tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Abdulla Avloniy (1878–1934) shu jihatdan alohida o‘rin tutadi: u tarbiyani “yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasi” deb baholab, yoshlarning Vatan oldidagi burchini anglashini tarbiyaning bosh maqsadi sifatida ilgari surgan. Biroq Avloniy merosidan bugungi ta’lim amaliyotida samarali foydalanish uchun avvalo uning o‘rganilish tarixi, mavjud talqinlar va ularning ilmiy imkoniyatlarini aniqlash zarur. Sho‘ro davrida Avloniy ijodi mafkuraviy cheklovlar doirasida, asosan dramaturgiya va she’riyat jihatidan o‘rganilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida uning pedagogik, falsafiy va publitsistik merosi to‘laqonli tadqiq etila boshlandi. Mazkur maqolaning maqsadi mustaqillik davri avloniyshunosligidagi yangicha konseptual yondashuvlarni tahlil qilish va ularning pedagogik ahamiyatini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni tizimlashtirish, kontent-tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Mustaqillik davri tadqiqotlari yo‘nalishlar (tarixiy-ijtimoiy, pedagogik, falsafiy, poetik va manbashunoslik) kesimida guruhlandi hamda ularning pedagogik tarbiya, xususan vatanparvarlik tarbiyasi uchun ahamiyati baholandi.

Natijalar va muhokama. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, jadidchilik harakati va uning namoyandalari merosini o‘rganish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Bu davrda Avloniy ijodi sho‘ro davridagi “ma’rifatparvar-demokrat” qolipidan chiqib, milliy uyg‘onish harakatining mafkuraviy yetakchisi, islomiy va

dunyoviy ilmlar sintezini yaratgan pedagog sifatida qayta kashf etildi. Sho‘ro davri tadqiqotlari Avloniyning milliy istiqlol va diniy-axloqiy islohotlarga oid qarashlarini chetlab o‘tib, asosan uning jaholatga qarshi kurashi va hajviy asarlariga urg‘u bergan bo‘lsa, mustaqillik davrida aynan shu chetlab o‘tilgan qatlamlar ilmiy tahlil markaziga chiqdi.

B. Qosimov ilmiy maktabi: tizimli-funksional yondashuv. Mustaqillik yillarida avloniyshunoslikning yangi metodologik poydevori akademik Begali Qosimov tomonidan yaratildi. Olimning “Abdulla Avloniy” (1994) va “Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoiylik” (2002) asarlari Avloniy merosini yaxlit ijtimoiy-madaniy va lisoniy-estetik hodisa sifatida talqin etdi. Tizimli-funksional yondashuv adibning pedagogik faoliyati, badiiy ijodi va publitsistikasini yagona “milliy uyg‘onish” strategiyasining o‘zaro bog‘liq qismlari sifatida baholash imkonini berdi. Qosimov talqinida ma’rifat shunchaki savodxonlik emas, balki millatni g‘aflat uyqusidan uyg‘otuvchi va uni o‘z huquqlari uchun kurashga tayyorlovchi kuchli ijtimoiy-siyosiy vositadir. Olim “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” darsliklarini milliy o‘zlikni anglash, mustaqil tafakkur va hurlik tushunchalarini shakllantirishga qaratilgan lisoniy-mafkuraviy vosita sifatida asoslab berdi. Shuningdek, “millat”, “vatan”, “ittifoq” kabi atamalar o‘quvchining nutqini ham, ijtimoiy-axloqiy pozitsiyasini ham belgilovchi semantik birliklar sifatida tahlil qilindi. Sho‘ro davrida “reaksion” deb ayblangan “Shuhrat”, “Osiyo” kabi gazetalardagi publitsistik meros matnshunoslik nuqtayi nazaridan qayta tiklandi. Bu esa “jadid matbuoti tili” va “publitsistik ritorika” muammolarini o‘rganishga yo‘l ochdi.

Pedagogik yo‘nalish: “Turkiy guliston yoxud axloq” asari tahlili. Mustaqillik davri avloniyshunosligining salmoqli yutuqlaridan biri “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining mafkuraviy tazyiqlardan xoli holda o‘rganila boshlanishidir. S. Dolimov, U. Dolimov, K. Hoshimov va S. Ochil kabi pedagog-olimlar bu asarni o‘zbek pedagogik fikri taraqqiyotidagi burilish nuqtasi sifatida tadqiq etdilar.

K. Hoshimov Avloniyning “tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot…” degan g‘oyasini milliy pedagogikaning strategik asosi deb baholaydi: Avloniy tarbiyani millatning ijtimoiy-siyosiy omon qolish sharti deb bilgan va bu formula bugun ta’lim-tarbiya jarayonini milliy g‘oya bilan bog‘lovchi konseptual tayanch vazifasini o‘tamoqda. S. Ochil sabr, g‘ayrat, adolat, iffat, hayo kabi axloqiy tushunchalar tahlili asosida Avloniy Sharq klassik odobnoma an’analarini (masalan, Sa’diy “Guliston”i) G‘arbning zamonaviy pedagogik yutuqlari bilan uyg‘unlashtirgan axloqiy sintez yaratganini ko‘rsatdi. Muhimi, bu qarashlarda “shaxsiy saodat”dan ko‘ra “ijtimoiy manfaat” ustuvor: axloqli inson jamiyat va millat rivoji uchun foydali shaxsdir.

U. Dolimov asarning lingvopedagogik jihatini ochib berdi: murakkab falsafiy-axloqiy tushunchalar sodda va mantiqiy tilda ifodalangan, pedagogikaning terminologik bazasi (badaniy, fikriy, axloqiy tarbiya) tizimga solingan, so‘zlarning yangi ijtimoiy-pedagogik ma’nolari shakllantirilgan. Zamonaviy tadqiqotchilar Avloniyning fikr va axloq tarbiyasi o‘rtasidagi muvozanat haqidagi qarashlarini bugungi kompetensiyaviy yondashuvning dastlabki ko‘rinishi deb baholaydilar: bilimli bo‘lishning o‘zi yetarli emas, bilimni millat manfaati yo‘lida ishlata oladigan axloqiy quvvat ham zarur.

2000-yillardan keyingi bosqich: fanlararo va tor ixtisoslashgan tadqiqotlar

2000-yillardan keyin avloniyshunoslik filologiya, falsafa, psixologiya va tekstologiya chorrahasida rivojlandi. Falsafa fanlari doktori S. To‘ychiyev Avloniyning fikr va ruh tarbiyasi haqidagi mulohazalarini komil inson haqidagi falsafiy-antropologik ta’limot sifatida baholab, ma’rifatparvarlik milliy mavjudlikning asosiy sharti ekanini falsafiy jihatdan asosladi. D. Quronov Avloniy she’riyatini, xususan “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” to‘plamini lirik qahramon dunyoqarashi, didaktik-estetik uyg‘unlik hamda aruzdan barmoq vazniga o‘tish jarayoni nuqtayi nazaridan tahlil qilib, adibni yangi o‘zbek she’riyatining ilk vakillaridan biri sifatida ko‘rsatdi. N. Jabborov esa matnshunoslik sohasida adib asarlarining janriy xususiyatlari, muharrirlik mahorati va matn variantlari masalalarini hal etdi; sho‘ro davrida boshqa nomlar ostida chop etilgan yoki e’tibordan chetda qolgan asarlar tekstologik jihatdan qayta tiklandi.Keyingi yillarda “fikr, axloq va badan tarbiyasi” konsepsiyasi psixologiya va sotsiologiya nuqtayi nazaridan ham o‘rganilmoqda. Tadqiqotchilar adibning “muhit va tarbiya” munosabati haqidagi xulosalarini zamonaviy ijtimoiy psixologiya tamoyillariga mos deb e’tirof etmoqdalar.

Manbashunoslik bazasining kengayishi. Mustaqillik avloniyshunosligining muhim amaliy natijasi manbalar bazasining tubdan kengayishi bo‘ldi. Sho‘ro davrida “maxsus fondlar”da saqlangan asarlar, Avloniy muharrirlik qilgan “Shuhrat”, “Osiyo”, “Toshkent”, “Turon” kabi nashrlar qayta tiklanib, ilmiy muomalaga kiritildi. Burilish nuqtasi 2006-yilda to‘rt jildlik “Tanlangan asarlar” nashri bo‘ldi: I–II jildlar adibning badiiy va she’riy merosini, III jild dramatik asarlarini, IV jild pedagogik darsliklari va publitsistik maqolalarini qamrab olib, adib tili va uslubini qiyosiy o‘rganishga imkon yaratdi. Natijada avval boshqa mualliflar nomi bilan chop etilgan yoki taxalluslar (“Indamas”, “Hijron”, “Mulla Guldor”) ostida qolgan o‘nlab asarlar o‘z egasini topdi, “Turkiy guliston yoxud axloq”dagi nazariy tushunchalar bilan adib she’riyati va publitsistikasi o‘rtasidagi mantiqiy aloqa ilmiy asoslandi.

Pedagogik amaliyot uchun xulosalar. Tahlil mustaqillik davri avloniyshunosligining uch muhim jihatini ko‘rsatadi. Birinchidan, Avloniy tarbiyasining markazida

shaxsning ijtimoiy mas'uliyati va millat taqdiriga daxldorlik turadi, bu esa vatanparvarlik tarbiyasining bevosita nazariy asosidir. Ikkinchidan, fikr, axloq va badan tarbiyasining uyg'unligi bilim, qadriyat va faoliyat birligini ko'zda tutuvchi zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvga mos keladi. Uchinchidan, Avloniy asarlarida "vatan", "millat", "ittifoq" kabi tushunchalarning tilni o'qitish bilan bog'lab, ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan birga singdirilishi talabalar bilan ishlashda matn tahlili, munozara, loyiha va rolli o'yin kabi interfaol metodlardan foydalanish uchun keng imkon beradi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar ko'proq filologik, tarixiy va falsafiy xarakterga ega bo'lib, Avloniy merosining oliy ta'limda talabalar vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish metodikasiga tatbiqi hanuz yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bu holat mazkur yo'nalishdagi pedagogik tadqiqotlarning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Mustaqillik davri avloniyshunosligi sho'ro davridagi bir tomonlama talqindan yaxlit, fanlararo va manbaga asoslangan yondashuvga o'tish bilan tavsiflanadi. B. Qosimov maktabi Avloniy merosini yagona milliy uyg'onish strategiyasi sifatida baholadi; K. Hoshimov, S. Ochil va U. Dolimov tadqiqotlari uning pedagogik-axloqiy tizimini asoslab berdi; S. To'ychiyev, D. Quronov va N. Jabborov asarlari falsafiy, poetik va tekstologik jihatlarni boyitdi; 2006-yilgi to'rt jildlik nashr esa ishonchli manbaviy baza yaratdi. Bu natijalar Avloniy g'oyalarini zamonaviy oliy ta'limda talabalarda vatanparvarlik, milliy g'urur va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish metodikasiga integratsiya qilish uchun mustahkam nazariy zamin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – 132-b.

Hoshimov K. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.

Dolimov U. Milliy uyg'onish pedagogikasi. – Toshkent: Istiqlol, 2006.

Quronov D. Talqin imkoniyatlari. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015.

Jabborov N. Ma'rifat daxldorligi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2011.

Avloniy A. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.

Qosimov B. Abdulla Avloniy. – Toshkent, 1994.